

DR. ANDREJA VALIČ ZVER

NAGOVOR OB EVROPSKEM DNEVU SPOMINA NA ŽRTVE TOTALITARNIH IN
AVTORITARNIH REŽIMOV

Spoštovani gospe in gospodje, visoki gostje, dragi prijatelji, lepo vas pozdravljam v svojem imenu in imenu Študijskega centra za narodno spravo, ki že enajsto leto zapored obeležuje 23. avgust, evropski dan spomina na vse žrtve totalitarnih in avtoritarnih režimov. Naj se ob tej priložnosti najprej iskreno zahvalim vsem, ki ste se zbrali, da s sveto mašo in memorialno slovesnostjo počastimo žrtve. Moja srčna zahvala tudi vsem, ki ste se trudili s pripravo in izvedbo letošnjih dogodkov, še posebej Vojaškemu vikariatu Slovenske vojske, msgr. dr. Francetu Šuštarju, gospe Lejli Irgl in gospodu Dušanu Ješelniku, stolni župniji Sv. Nikolaja ter mojim sodelavkam in sodelavcem.

Spoštovani,

kot vemo, je leta 2012 slovenska vlada pod vodstvom Janeza Janše razglasila 23. avgust za dan spomina na žrtve vseh totalitarnih in avtoritarnih režimov. Vladna odločitev je temeljila na Resoluciji o evropski zavesti in totalitarizmu iz aprila leta 2009. Resolucijo je podprla velika večina evropskih poslancev, vključno z vsemi slovenskimi. V ospredje je postavila trpljenje žrtev kot osrednji skupni imenovalac vseh totalitarnih režimov.

In prav to: torej teptanje in nespoštovanje vsakršnih človekovih pravic in temeljnih svoboščin je esenca vseh totalitarizmov in vseh njihovih pojavnih oblik. Človeško dostojanstvo je poteptano v prah in človek kot enkratno bitje je ponižan na raven »kosti«, kot nas opozarja pisatelj Boris Pahor.

Filozofinja Hanna Arendt, ki je v začetku petdesetih let prejšnjega stoletja napisala temeljno delo o totalitarizmih, je ugotavljala: »Končni cilj totalitarne ideologije ni preoblikovanje zunanjih pogojev človeške eksistence in tudi ne revolucionarno preoblikovanje družbenega reda, temveč transformacija človeške narave same, ki se, taka kot pač je, neprestano zoperstavlja totalitarnemu procesu.«¹

¹ *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*, München-Zürich 1986, S. 1940, 975.

Raziskovalec totalitarizmov Tsvetan Todorov pa je zapisal, da »totalitarni projekt temelji na antropoloških in zgodovinskih hipotezah, da *vojna razkrije pravo človeško naravo*. Zatorej legitimizira *nasilje, revolucijo in teror*, da bi pridobil in obdržal oblast... Obenem totalitarizem promovira sekularno mesijanstvo oziroma utopije, nebeško kraljestvo na zemlji in rešitev za vse... Z represivnim aparatom vzpostavljeni totalitarni režim temelji na unifikaciji...izničenju razlik med družbenim in privatnim...uničenju svobode posameznika in podreditvi vseh oblik družbenega življenja, še posebej ekonomskega, močni državi.«² Pritrjuje mu eden najvidnejših kulturnih antropologov René Girard, ki zapiše, da so totalitarni režimi 20. stoletja »...dejansko nova pojavna oblika starega, k enoumju stremečega poganstva.«³

Todorov poudarja tudi, da »...zgodovina evropskega 20. stoletja ne more biti ločena od zgodovine totalitarizma. Izvorna totalitarna država, sovjetska Rusija, je vzniknila v času prve svetovne vojne in kot ena od posledic te vojne... Kmalu je sledila nacistična Nemčija. Druga svetovna vojna se je začela z zavezništvom teh dveh totalitarnih držav in se sprevrgla v neusmiljen boj med njima. Obdobje hladne vojne je bila bitka med zahodnim in komunističnim svetom...«.⁴

Spoštovani,

Letošnje leto zaznamujejo pomembne obletnice. Naj se na kratko najprej ustavim ob osemdesetletnici pakta med dvema zločinskima režimoma, pakta med Hitlerjem in Stalinom ter posledično izbruha druge svetovne vojne. Kot vemo, sta 23. avgusta 1939 nationalsocialistična Nemčija in komunistična Sovjetska zveza, ki sta v dvajsetem stoletju povzročili najhujše zločine (vojne zločine, zločine proti človeštvu, genocid) sklenili pogodbo o nenapadanju. Konec septembra 1939 sta obe državi sklenili še t.i. mejno in prijateljsko pogodbo. Obe pogodbi sta vsebovali tajni dodatni protokol, ki je določal interesna območja obeh držav in medsebojno podporo pri okupaciji sosednjih ozemelj. Neizpodbitno dejstvo je, da sta Nemčija in Sovjetska zveza začeli drugo svetovno vojno kot zaveznici. Nemčija je napadla Poljsko 1. septembra 1939, Sovjetska zveza pa 17. septembra. Sovjetska zveza je potem leta 1940 zasedla

² Todorov, *The Totalitarian Experience*, 19-20.

³ Girard, *Gledam satana, ki kakor blisk pada z neba*, 137.

⁴ Todorov, *Hope and Memory*, 6.

in priključila tudi baltske države: Estonijo, Latvijo in Litvo, napadla je tudi Finsko, ki pa se ji je zoperstavila. Kot poudarja zgodovinarica dr. Tamara Griesser Pečar, sta »...SZ in Nemčija sodelovali na vseh mogočih področjih. Med drugim sta podpisali tri gospodarske sporazume, tako da lahko danes upravičeno trdimo, da je SZ pomagala graditi nemško vojno industrijo.«⁵ Seveda je tudi nemška industrija podpirala sovjetsko. Obenem pa je sovjetska partija sebi podrejene komunistične partije, tudi jugoslovansko, ščuvala v upor proti t.i. imperialistom, torej predvsem ZDA in Veliki Britaniji. Jugoslovanska in slovenska partijska nomenklatura sta tako paktirali s Hitlerjevo vojno mašinerijo vse do napada na Jugoslavijo v začetku aprila 1941. Tedaj se je Hitler prelevil v smrtnega sovražnika, Stalin pa je ostal zvezda vodnica jugoslovanski partijski vrhuški vse do resolucije Informbiroja. In nanjo se navezuje tudi spomin na dogodke izpred sedemdesetih let, ko je bila na Goli otok prepeljana prva skupina zapornikov iz Slovenije, ki so jih tedanje jugoslovanske oblasti poslale v pekel na Jadranskem morju. V septembru pa se bomo spomnili tudi sedemdesetletnice ustanovitve taborišča v kočevski vasi Ferdreng. Obe taborišči kot še mnoga druga sodita v dosedaj še neprešteto plejado evidentnega, systemskega in množičnega kršenja človekovih pravic in temeljnih svoboščin po drugi svetovni vojni v jugoslovanski državi. Jugoslovanska, s tem pa tudi slovenska komunistična oblast se je po prevzemu oblasti dosledno naslonila na doktrino marksistično/boljševističnega razrednega boja in že med, zlasti pa ob koncu vojne in neposredno po njej, pobila na tisoče in tisoče ljudi, ki še vedno večinoma nepokopani ležijo v globelih, rudniških jaških, jamah... Tako opevana t.i. svoboda v povojni komunistični Jugoslaviji je že ob najmanjšem verbalnem deliktu trčila ob meje dopustnega. Ljudem je določala, kaj smejo početi, misliti in govoriti in česa ne smejo. Strah se je počasi, a prepričljivo zasidral globoko v ljudi. Za dolga desetletja je poškoval duha slovenskega človeka in ga pahnil v stanje nesvobode, tiranije in krutega nasilja nad človekovim dostojanstvom.

A kot je v svojem znamenitem govoru o imperiju zla leta 1982 poudaril ameriški predsednik Ronald Reagan, »...režimi, ki jih sadijo bajoneti, nimajo korenin...«. Nadaljeval je z mislijo, da »...že od eksodusa v starem Egiptu zgodovinarji v svojih knjigah pišejo o ljudeh, ki so se žrtvovali ali se borili za svobodo...« in omenil bitko pri Termopilah, Spartakov upor, rušenje Bastille,

⁵ TGP.....

varšavsko vstajo, brutalne policijske intervencije v Vzhodni Nemčiji leta 1953, na Madžarskem leta 1956, na Češkoslovaškem leta 1968, na Poljskem leta 1981. »Povsod je vedno znova priplavala na dan človekova instinktivna želja po svobodi in samopotrditvi.«⁶

In ta silovita, večna in neustavljiva človekova želja po svobodi in dostojanstvu se je pred tridesetimi leti zlila v veličastno dogajanje, ki ga ponazarja padec berlinskega zidu, železne zavesa in propad komunističnih režimov v srednji in vzhodni Evropi, kar je milijonom ljudi prineslo novo upanje za boljšo prihodnost in življenje v svobodi. Ruski disident in pisatelj Aleksander Solženicin je ob tem zapisal, da "...diktatorji in diktature padejo le takrat, ko se ljudje zoperstavijo lažem z vsem pogumom, ki je za to potreben." Tudi Slovenke in Slovenci smo se tedaj pogumno zoperstavili nedemokratičnemu režimu in vzpostavili samostojno slovensko državo.

Vendar danes lahko ugotavljamo, da se številna pričakovanja ljudi, ki so bili dolga desetletja ujeti za železno zaveso, v mnogočem niso uresničila. Številne težave, ki pestijo evropski prostor, so tudi posledica dejstva, da Evropa ne more biti uspešna in demokratična, dokler ne prepozna lastne totalitarne preteklosti v vseh svojih grozljivih razsežnostih. Mnogo premalo je zavedanja, da preteklosti ne moremo spremeniti, a v mnogočem vpliva na zaznavanje, presojanje in ravnanje v sedanjosti in prihodnosti.

Deklaracije in resolucije različnih evropskih institucij in organizacij nas že leta opominjajo k bolj poglobljenemu in zavzetemu odnosu do zgodovinskega spomina, resnice in pravice. Pa vendar je evropski spomin kljub številnim zavezam še vedno razdrobljen, zlasti totalitarne izkušnje komunizma pa žal s težavo najdejo pot v spominsko krajino Evrope. To je med drugim tudi posledica dejstva, da sta bila nacionalni socializem in fašizem v drugi svetovni vojni poražena, komunizem pa se je s sklenitvijo zavezništva proti Hitlerju uspel za železno zaveso obdržati na oblasti vse do začetka 90tih let prejšnjega stoletja.

Slovenski narod je med tistimi – redkimi – v Evropi, ki je v 20. stoletju občutil nasilje vseh treh totalitarizmov: fašizma, nacionalnega socializma in komunizma. Vsi trije so pustili posledice, ki so vidne še danes. Tako npr. strokovnjaki, ki se ukvarjajo s posledicami totalitarizmov, med drugim govorijo

⁶ Peggy Noonan, Ko je kraljeval značaj: zgodba o Ronaldu Reaganu, 192.

o še naprej trajajočem strahu in nezmožnosti pravilne presoje družbene stvarnosti. Dediščina prejšnjega režima je tudi žalosten pojav, ko ljudje namesto, da bi se postavili na lastne noge, še vedno razmišljajo, da mora zanje poskrbeti država. Da o tem, da se mnogokrat na določenih proslavah morilce slavi kot junake, niti ne govorim.

Na žalost Slovenija, ki je v 20. stoletju preživela tri totalitarna prekletstva, še zmeraj ne zmore najti temeljnega političnega konsenza o tem, da so vsi totalitarni režimi nekaj slabega in da jih je zato treba na načelni ravni odločno zavreči. Lahko ugotavljamo, da smo v Sloveniji mnogo bolje razgradili posledice fašizma in nacionalnega socializma, težko pa bi trdili, da nam je uspelo ustrezno razgraditi ostanke komunizma. Morda se še spomnimo: v devetdesetih letih je nek ugledni nemški časopis malo karikirano zapisal, da naj bi bil v Sloveniji komunizem sicer mrtev, a nobeden še ni videl njegovega trupla. Se pa skorajda vsakodnevno srečujemo s še nepreštetimi trupli njegovih nasprotnikov, ki so bili večinoma brez sojenja ali pa na montiranih sodnih procesih obsojeni na smrt, dolgoletne zaporne kazni, koncentracijska in delovna taborišča, izgone iz kraja bivanja, odvzem premoženja in druge najhujše kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Slovenija sodi med redke t.i. post-komunistične države, v kateri za vse storjene zločine nihče od bivše vladajoče garniture ni odgovarjal. Ni bilo lustracije, niti v najmilejših oblikah. Ljudje, ki so kršili človekove pravice in svoboščine na najrazličnejše načine, so ostali na svojih položajih. Spodletelo nam je pri mrliških listih več kot dvanajst tisoč po krivici umorjenih po drugi svetovni vojni. Seveda bi lahko in celo morala naštetiti tudi dosežke t.i. pravnega procesa, med njimi delovanje Pučnikove parlamentarne komisije, Komisije za prikrita morišča in Komisije za popravo krivic, odločbe Ustavnega sodišča, akcijo Sprava, delovanje nevladnih organizacij in posameznikov, ne nazadnje tudi dosežke Študijskega centra za narodno spravo, ki je v enajstih letih svojega obstoja več kot opravičil svoje delovanje in se vsestransko uveljavil tudi v mednarodnem prostoru. Če že splošni sistemski in družbeni pogoji niso najboljši, je toliko odgovornejša naloga specializiranih inštitucij, kot je Študijski center za narodno spravo. Ta šele vzpostavlja podlage za celostno, objektivno spoznanje naše polpretekle zgodovine, ki ga zgodovinska znanost ni mogla v celoti obravnavati z vidika znanstvene resnice.

Spoštovani,

o totalitarizmih vlada v EU, vključno v postkomunističnih državah, splošno soglasje. Ne povečujejo totalitarnih simbolov, ne poimenujejo ulic po diktatorjih, ne nagrajujejo ljudi, ki so vodili tajno politično policijo, ki je drastično kršila človekove pravice in svoboščine. V nobeni državi EU ne bi monetarnega trga "okužili" z liki revolucionarjev s totalitarnim simbolom. A še bolj kot simboli je pomembna stvarna razgradnja totalitarnih struktur in praks. Tudi tukaj je Sloveniji precej spodletelo. V razmerah, ko vsi dejavniki, ki bi morali skrbeti za razvoj demokratične politične kulture, ne opravljajo dovolj dobro svojega poslanstva, se lahko upravičeno vprašamo, ali imajo v takšnih pogojih »resnica, pravica in spomin« še kaj možnosti. Ali pa je alternativa kaj drugega, morda neki novi barbarizem?

Naj zaključim z mislijo, da nas spominski dan na žrtve vseh totalitarnih in avtoritarnih režimov obvezuje/zavezuje k spoštovanju civilizacijskih pridobitev našega kulturnega miljeja. To je še posebej pomembno v času, ko upada zaupanje v institucije pravne države in demokracije. To je dan spomina, ki ga potrebujemo tudi zaradi naše prihodnosti. Naj nas opominja, da demokracija ni dana enkrat za vselej, pač pa si je potrebno vedno znova in znova zanjo prizadevati. Le tako jo lahko ohranimo in preprečimo, da se časi, ki so povzročili toliko gorja slovenskemu narodu, ne bodo nikoli več ponovili. Prihodnjim generacijam smo dolžni zapustiti demokratično in svobodno družbo, ki bo spoštovala človekovo dostojanstvo. Demokracija zahteva odgovoren odnos do preteklosti. To pa nam omogoča pravilno izbiro poti za naprej. Hvala za vašo pozornost!